

Prezentacja zagadnienia świadomość obywatelska współczesnego społeczeństwa jest wykładem adresowanym przede wszystkim do studentów. Zauważa się w nim, że społeczeństwo obywatelskie – w dyskursie teoretycznym – bywa definiowane bardzo różnie. Zwraca się uwagę na konieczność istnienia aktywnych, myślących o interesach społeczności obywateli, o stosunkach politycznych bazujących na zasadach równości i stosunkach polegających na zaufaniu oraz współpracy. W wykładzie dostarcza się uporządkowanej wiedzy o istocie i powołaniu społeczeństwa obywatelskiego.

W prezentacji poszczególnych zagadnień wskazuje się starannie dobraną literaturę przedmiotu. Pełni ona funkcję drogowskazu w pogłębianiu wiedzy prezentowanych zagadnieniach.

Wartość poznawcza książki polega przede wszystkim na: 1. dostarczaniu wiedzy refleksyjnej o rozwoju cywilizacji europejskiej; 2. ukazaniu roli badań archeologicznych w objaśnianiu współczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej; 3. wskazaniu siły świadomości historycznej w kształtowaniu wartości i postaw społeczeństw, jak też ich aspiracji; 4. wskazaniu siły i skutków nacjonalizmu w generowaniu rzeczywistości politycznej; 5. wskazaniu potrzeby kształtowania świadomości obywatelskiej w kształtującej się współczesnej rzeczywistości integracji europejskiej.

Andrzej Chodubski

Adam Zamojski, Tożsamość cywilizacji europejskiej. Geneza, kompleks konstytuujący i kierunki transformacji, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2015, ss. 448.

Europa jako podmiot i przedmiot rozpoznawania refleksyjnego znajduje się obecnie w polu uwagi przedstawicieli różnych dyscyplin badawczych, a w tym nauk o polityce. Zauważa się, że w jej instytucjonalnym funkcjonowaniu w ramach Unii Europejskiej „wymyka się wiele ogniw istniejącym schematom i modelom”. Życie kulturowe ulega postmodernizmowi. Ściera się przy tym z dużą siłą tradycja z nowoczesnością. Nowoczesność identyfikowana z zjawiskami i procesami globalizacji postrzegana jest obok pozytywnej wizji dalszego rozwoju z rzeczywistością przewo-

dzącą do kryzysu światowej cywilizacji, do katastrofy. W objaśnieniu współczesnych przemian politycznych świata istotną wagę przywiązuje się do *paradygmatu cywilizacyjnego*, w którym dużą rolę ma wyzwanie wyjaśniająco-prognostyczne. Zagadnienia te stały się przedmiotem dociekań intelektualnych w prezentowanej książce. Wskazuje się w jej *Wstępie*, że jest ona efektem rozwiązań nad naturą tożsamości cywilizacji europejskiej. Pytania, które sobie zadawał (i wciąż zadaje) Autor, a które doprowadziły do jej napisania, mają naturę w gruncie rzeczy ontologiczną i aksjologiczną (czy jest cywilizacja, jaka jest polska w niej kondycja, co jest dla Polski ważne – pytanie o kompleks elementów konstytuujących tożsamości i świat wartości) oraz eschatologiczną (skąd się wzięli Europejczycy i cywilizacja europejska – pytanie o genezę o naturalne i symboliczne źródła tożsamości, dokąd zmierzamy – pytanie o kierunki transformacji tożsamości cywilizacji europejskiej).

Istotę problemu poznawczego zaprezentowano w pięciu częściach, tj. I Wprowadzenie; II Geneza i ewolucja; III Kompleks konstytuujący; IV Kierunki transformacji; V Zakończenie. Wyodrębniono w nich dziewięć rozdziałów: 1. Istota interpretacji cywilizacyjnej w rozpoznawaniu przemian; 2. Problem tożsamości. Charakterystyka obszaru badawczego; 3. Geneza Europy; 4. Ewolucja cywilizacji europejskiej; 5. Naturalne źródła tożsamości europejskiej; 6. Symboliczne źródła tożsamości europejskiej; 7. Transformacja tożsamości – aspekt filozoficzny; 8. Transformacja tożsamości – aspekt wyznaniowy i etyczny; 9. Spojrzenie przez pryzmat analizy SWOT i koncepcji IPS.

Z metodologicznego punktu widzenia podkreśla się wagę ustaleń teoretycznych z zakresu nauki o cywilizacji, która orientuje się na poszukiwanie praw rządzących procesami i zjawiskami cywilizacyjnymi w czasie i przestrzeni. Podkreśla się, że nauka o cywilizacji jest sprzężona zwrótnie z historią, geografią człowieka, socjologią, etnologią i filozofią. Z historią – przez dzieje cywilizacji, czyli „spotkania między cywilizacjami w czasie”, z geografią człowieka – poprzez rozmieszczenie cywilizacji. Sprzężenia z socjologią dotyczą obszaru teorii cywilizacji, z etnologią – teorie kultur ludów przedcywilizacyjnych. Pomostem między nauką o cywilizacji a filozofią jest filozofia dziejów – historiozofia oraz filozofia

ludzkiej przestrzeni – geozofia. Przez pojęcie „cywilizacja” przyjmuje się za francuskim historykiem Jeanem Mathiex, że jest to zespół cech charakteryzujących życie materialne i kulturalne określonej wspólnoty ludzkiej. W wykładzie przywołuje się różne sposoby jej definiowania przez myślicieli takich, jak np. Feliks Koneczny, Arnold Joseph Toynbee, Mikołaj Danielewski, Pitrim Sorokin, Philip Bagby, Samuel P. Huntington, Józef Bańka.

Prezentując problem klasyfikacji cywilizacji przywołuje się opinię Arnolda Toynbee wskazującą, że ekspansja społeczności zachodniej i promieniowanie kultury zachodniej przywiodły wszystkie inne społeczności pierwotne pod wszechogarniające wpływy światowej westernizacji. Dostarcza się też usystematyzowanej wiedzy o klasyfikacjach cywilizacji, prezentowanych przez różnych myślicieli z tej przestrzeni poznania, a w tym szczególnie Feliksa Konecznego, dla którego cywilizacja jest metodą życia zbiorowego. W życiu człowieka podstawowe wartości według niego stanowią: 1. dobro, 2. prawda, 3. zdrowie, 4. dobrobyt, 5. piękno.

Charakteryzując wyróżniki cywilizacji europejskiej przywołuje się opinię Philipa Bagby twierdzącego, iż w ciągu ostatnich dwustu lat wszystkie cywilizacje – pierwszego czy drugiego rzędu – jakim udało się przetrwać, stały się peryferyjne względem cywilizacji zachodnioeuropejskiej. W analizie cywilizacji europejskiej analizuje się takie idee, jak: ponadnarodowy charakter, jedność w różnorodności, solidarny organizm, wielość w jedności, racjonalizm, rywalizacja, etyka pracy, społeczeństwo konsumpcyjne.

Charakteryzując kwestie tożsamościowe przywołuje się różne stanowiska definiujące pojęcie, zauważając, że na gruncie nauk społecznych jest ono bytem stosunkowo młodym; jest ono ukierunkowane na identyfikowanie i objaśnianie, zwłaszcza w przestrzeniach socjologicznej i politologicznej. Wskazuje się, że źródła tożsamości tkwią w sferze naturalnej – przestrzeń geograficzna, etnos, genotyp oraz symbolicznej – kultura, język, religia, filozofia, doświadczenia historyczne.

Szczególną kategorią w rozpoznawaniu tożsamości cywilizacyjnej są podmioty zbiorowe. W wykładzie zwraca się uwagę na takie ich części, jak: tożsamość zbiorowa, tożsamość narodowa, tożsamość europejska. Wskazuje się tu, że

tożsamość cywilizacji europejskiej nie odnosi się do jakiegoś świadomego transcendentalnego podmiotu zbiorowego, ale do społecznej warstwy tożsamości jednostek, które przede wszystkim mentalnie przynależą do tego typu cywilizacyjnego bytu.

Prezentując genezę Europy podkreśla się, że powstanie cywilizacji europejskiej jest otoczone warstwą mitów. W wykładzie zwraca się uwagę na specyfikę rozwoju kultury kretańskiej (jako kolebki) cywilizacji minojskiej i Myken. W wymiarze ewolucji cywilizacji europejskiej wskazuje się: 1. okres klasyczny; 2. Europę X–XIII wieku *Res Rublica Christiana*; 3. Europę XV–XVIII wieku; 4. Europę XIX–XXI wieku.

Przypomina się, że korzeni cywilizacji europejskiej szuka należy w świecie klasycznym. Tożsamość europejska ukonstytuowała się na fundamencie filozofii starożytnej Grecji, rzymskiego prawa, tradycji judeochrześcijańskiej, dorobku kulturowego plemion barbarzyńskich oraz myśli Oświecenia. Nie bez znaczenia jest także wspólnota terytorialna oraz homogeniczny charakter populacji Europy, potwierdzony przez międzynarodowy zespół naukowców wykorzystujących najnowocześniejsze technologie mapowania mitochondrialnego DNA, w ramach rozpoczętego w 2005 r. z inicjatywy *National Geographic* projektu geograficznego (s. 207–208).

W prezentacji naturalnych źródeł tożsamości europejskiej podkreśla się, że przestrzeń naturalna wpływa na kształtowanie się specyficznych cech cywilizacji (położenia, rzeźby terenu, obecności lub nie morza, rzek, jezior itp.). Przypomina się, że Europa jest kontynentem bardzo zróżnicowanym pod względem warunków geograficzno-przyrodniczych. Ten jeden z siedmiu kontynentów globu ziemskiego zajmuje 2% powierzchni kuli ziemskiej, a 7% powierzchni lądów. Z czysto geograficznego punktu widzenia Europa nie jest kontynentem, lecz subkontynentem – półwyspem kontynentu azjatyckiego (s. 217). Obszar ten jest obszarem kulturowym. W wymiarze etnicznym w Europie mieszka ok. 80 narodów i grup etnicznych, a w tym 50 liczy ponad 1 mln osób. Wskazuje się, że Europejczycy wywodzą się z kontynentu afrykańskiego.

Prezentując symboliczne źródła tożsamości europejskiej wskazuje takie segmenty poznania, jak: 1. grecka filozofia; 2. Rzymski system prawa; 3. fundament judeochrześcijański; 4. korzenie

barbarzyńskie; 5. dorobek Oświecenia. Podkreśla się tu, że Europejczycy zaczerpnęli od Greków wszystko to co jest najbardziej odrębne w kulturze zachodniej w przeciwstawieniu do kultury wschodniej: naukę, filozofię, literaturę i sztukę, myśl polityczną i koncepcje prawa oraz instytucji politycznych. Charakteryzując wkład w rozwój prawa Rzymian przypomina się, że dla nich istotny był obraz świata zorientowany na dążenie do ładu i porządku, który jest postrzegany przede wszystkim jako zespół obowiązujących norm.

Zauważa się też, że ważnym składnikiem europejskiego dziedzictwa jest kultura barbarzyńska. Nie ma bowiem takiego miejsca w Europie, gdzie barbarzyńcy *nie postawiliby swojej stopy* (s. 281). Dalej zwraca się uwagę, że na kształtowanie tożsamości europejskiej cywilizacji niebagatelny wpływ wywarły dokonania myślicieli epoki Oświecenia. Zgodnie z ideami oświeceniowymi świat zaczęto interpretować z punktu widzenia zasad budowy i funkcjonowania całkowicie *namacalnej*, precyzyjnie działającej maszyny, a w ostatniej redukcji jako zbiór materialnych cząsteczek oddziaływujących ze sobą w przestrzenno-czasowym polu bezosobowo podjętych sił. Rewolucja francuska była przełomowym momentem w rozwoju cywilizacji europejskiej. Przyniosła ze sobą terror, anarchię, zagrożenie utraty własności, ale wprowadziła gwarancję praw jednostki. Oświecenie ujawniło w życiu kulturowo-cywilizacyjnym Europejczyków problem relacji: *sacrum i profanum* (s. 290).

Podkreśla się, że tożsamość cywilizacji europejskiej podlega transformacji. Współcześnie obserwuje się, że miejsce tradycyjnych systemów filozoficznych zaczynają zastępować recentyzm, postmodernizm, filozofia New Age. Chrześcijaństwo jest wypierane przez konsumpcjonistyczną religię zakupów skorelowaną dodatnio z ateizmem i apateizmem (indyferentyzmem religijnym) oraz przez wierzenia sekt religijnych. Renesans przeżywa religijność pogańska. Procesowi temu towarzyszy islamizacja Europy (s. 293).

Wskazując na postmodernizm przywołuje się jego definiowanie jako pochwały różnorodności, protestu przeciwko unifikacji. Symbolem unifikacji i totalności był w przeszłości rozum i on też staje się pierwszą ofiarą postmodernistycznej pluralizacji. Podkreśla się, że postmodernizm jest synkretyczny, feministyczny, odrzuca uniwersalną etykę, wprowadza ideę uniwersalnego upod-

miotowienia i zanikania indywidualności (jednostka zredukowana do składowej dyskursu i przekąznika, zwalczka metafizykę, odrzuca możliwość odkrywania obiektywnej prawdy (s. 300–302).

W rozdziale ósmym, poświęconym transformacji tożsamości w kontekście wyznaniowości i etniczności, wyodrębniono kwestie: 1. Sekularyzacja – apateizm – ateizm – konsumpcjonizm; 2. Ekumenizm i ewolucjonizm chrześcijański; 3. Renesans religijności pogańskiej; 4. Sekciarstwo; 5. Islamizacja Europy. Przypomina się tu, że ok. 73,5% populacji Europy stanowią chrześcijanie różnych wyznań, muzułmanie – 1,6%, żydzi – 0,3%, hindusi – 0,1%, buddyści – 0,04%. Wyznawcy pozostałych religii mieszczą się w granicach 0,07%. Ateiści i bezwyznaniowcy stanowią ok. 24,4% ludności europejskiej. Zauważa się, że w tej sytuacji bezpieczeństwo Europy jest obecnie wystawione na próbę. Przypomina się przekonanie, że w czasach zamętu i niepewności jutra sprawdza się mądrość starych obserwacji: „Kiedy trwoga to do Boga” i „W okopach nie ma ateistów” (s. 312).

W wykładzie wskazuje się, że geneza konsumpcjonizmu sięga rewolucji neolitycznej. Jest związana z przejściem zbieraczy i łowców na osiadły tryb życia, czemu towarzyszyło wynalezienie rolnictwa i hodowli. W prezentacji problemu stawia się pytanie – czy cywilizacja arabska, której immanentnym elementem jest islam, będzie na terenie Europy pokojowo koegzystowała z sekularyzującą się i ateizującą w coraz większym stopniu cywilizacją europejską? Przywołując myśl Feliksa Konecznego zauważającego, że próba taka nie może być zwieńczona powodzeniem (s. 300).

W *Zakończeniu* wskazuje się na tożsamość cywilizacji europejskiej z punktu widzenia schematu SWOT (silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia). Wśród zagrożeń wymienia się demograficzną ekspansję cywilizacji arabskiej, islamizacji Europy, popularność sekt, religijności niepogańskiej i New Age Movement. Szanse zaś to: redefiniowanie koncepcji multikulturalizmu, ekumenizm i ewolucjonizm chrześcijański. Podkreśla się, że cywilizacja europejska jest silną swoją kulturą. W Europie, mimo jej zróżnicowania, występują powszechnie podzielane idee, wartości, normy i obyczaje. Stanowiły one na przestrzeni wieków podstawę międzynarodowej współpracy, były gwarantem porozumienia, formowały euro-

pejski sposób na życie. Kultura współczesnej Europy w centrum systemu wartości umieściła człowieka wyposażonego w godność, wolność, rozumności i prawa jednostki.

Prezentowane studium przygotowano wykonywując starannie zgrupowaną lekturę przedmiotu. W refleksji uogólniającej należy stwierdzić, że: 1. jest ono monograficznym ukazaniem procesu kształtowania się tożsamości cywilizacji europejskiej; 2. ujawnia wagę i znaczenie badań z zakresu nauki o cywilizacji; 3. definiuje się w nim główne zjawiska i procesy przemian cywilizacyjnych, które ujawniły się w przeszłości oraz ujawniają się współcześnie w Europie; 4. wskazuje się na współczesne przemiany ujawniające się w rozpoznawaniu rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej, a w tym zderzenie tradycji intelektualnej Europy z postmodernizmem; 5. określa istotę i znaczenie transformacji tożsamości europejskiej. Jest to książka zasługująca na dużą uwagę badaczy nauk humanistycznych i społecznych.

Andrzej Chodubski

Andrzej Czajowski, X twierdzeń o polityce, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, ss. 155.

Z teoretycznego punktu widzenia rozpoznawania polityki na dużą uwagę zasługuje prezentowana książka. W jej *Prologu* Autor zauważa, że pojęcie polityki nie sprawia problemów w codziennej komunikacji między ludźmi. Bez względu na to, w jakim kontekście mówi się i pisze o niej, *wiadomo, o co chodzi*. Podobnie jest w nauce. Tutaj także – bez uściślenia znaczeń – słowo „polityka” jest zrozumiałe i mało kto *zawraca sobie głowę* wyjaśnianiem, co będzie miał na myśli posługując się tym wyrazem. Jeśli takie zabiegi czyni, to przeważnie bez widocznych konsekwencji dla konceptualizacji badań, dla samych badań i przedstawiania ich wyniku.

Zauważa się jednak, że pojęcie polityki jest trudne do zdefiniowania, a nawet jest niedefiniowane, o czym świadczy przestrzeń rozmaitych i sprzecznych określeń, jakimi obfituje literatura naukowa. Jednocześnie z wielu zawartych w niej twierdzeń wyłania się jej obraz. Tworzony i modyfikowany jest on przez myślicieli, badaczy zja-

wisk politycznych, pisarzy, poetów, malarzy, filozofów, dziennikarzy – kształtuje wyobraźnię, ułatwiając człowiekowi poruszanie się w sprawach życia publicznego. W prezentowanym studium Autor podjął wyzwanie odpowiedzi na pytania: po co jest polityka, kiedy jest polityka, kto i co tworzy politykę, co dynamizuje politykę, jaka jest polityka, kogo interesuje polityka?

Za wyjściową kategorię wyjaśniającą przestrzeń polityki przyjęto *potrzeby człowieka*. Wskazuje się, że są one przyczyną działań społecznych tworzących różne rodzaje ludzkiej aktywności, a w tym polityki. Przywołuje się myśl antropologiczną, że żaden system czynności nie może przetrwać, jeżeli nie jest związany bezpośrednio lub pośrednio z ludzkimi potrzebami i ich zaspokajaniem. Podkreśla się przy tym, że nie każda czynność ludzka wynika z potrzeby. W przeciwnym razie należałoby przyjąć, że człowiek robiący coś bez potrzeby, zaspokaja potrzebę robienia czegoś bez potrzeby, podczas gdy faktycznie może to zrobić przypadkowo czy niechcąc.

Wiedzę o polityce prezentuje się w formie dekalogu, wskazuje się dziesięć twierdzeń o polityce, tj. I Polityka jest dziedziną aktywności człowieka ukierunkowanej na zaspokajanie jego potrzeb, obok innych dziedzin, takich jak: ochrona przed zagrożeniami, eksploracja, podbój, produkcja, handel i konsumpcja, usługi, kultura, nauka, oświata, religia, lecznictwo, sport, rekreacja, administracja, walka o władzę i jej sprawowanie; II Polityka polega na zaspokajaniu potrzeb człowieka wyłącznie za pośrednictwem organów państwa, samorządu terytorialnego i międzynarodowych organizacji rządowych wtedy, gdy jest to niemożliwe lub wydaje się niemożliwe bez działania organów tych struktur; III Politykę tworzą organy państwa, samorządu terytorialnego i międzynarodowych organizacji rządowych oraz wszystkie jednostki ludzkie i grupy społeczne, które uczestniczą w kształtowaniu ich składu osobowego i przedsięwzięć; IV Politykę tworzą zespoły powiązanych elementów: a) działań podmiotów dążących do osiągnięcia czegoś zamierzonego, b) relacji społecznych powstających w wyniku zderzenia się działań co najmniej dwóch podmiotów dążących do osiągnięcia czegoś zamierzonego, c) działań – środków podmiotów na rzecz skutecznego osiągnięcia czegoś zamierzonego; V Głównymi czynnikami dynamizującymi politykę są walka o władzę w państwie, samorzą-